

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 712.26(497.4)"17/18"

Prejeto: 26. 4. 2015

Ines Unetič

doktorica znanosti, interpretatorica kulturne dediščine, Selšček 8a, 1380 Cerknica / Oddelek za umetnostno zgodovino,
Filozofska fakulteta (UL), Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: inesunetic@gmail.com

Skica dveh oblikovanih vrtov na kranjskem bregu Save v 18. in 19. stoletju

IZVLEČEK

Dvorec Boštanj pri Sevnici in Impoljca sta imela v 18. in še v 19. stoletju oblikovana vrtova, ki ju lahko šteje-
mo med pomembnejše na Kranjskem. Predvsem baročni vrtni zasnovi sta bili velikopotezni, njuna shema pa se je
ohranila na načrtih z začetka 19. stoletja. Naročnik obeh vrtov je bila najverjetneje družina Mordax, ki je imela
gospodstvi v lasti skoraj vse 18. stoletje. V 19. stoletju lahko pri obeh dvorcih opazimo elemente novega krajinskega
sloga, ki se je v čisti krajinski zasnovi – po zaslugi viteza Ludvika Gutmannsthal-Benvenutija – izrazil ob dvorcu
Boštanj pri Sevnici.

KLJUČNE BESEDE

Impoljca, Boštanj pri Sevnici, 18. stoletje, Mordax, Ludvik Gutmannsthal-Benvenuti, Franz grof Hartig,
oblikovani vrt, baročni vrt, krajinska vrtna zasnova

ABSTRACT

A SKETCH OF TWO DESIGNED GARDENS ON THE CARNIOLAN BANK OF THE SAVA RIVER FROM THE 18TH AND 19TH CENTURIES

In the 18th and also the 19th centuries, the mansions Boštanj pri Sevnici (Savenstein) and Impoljca (Neustein)
boasted designed gardens that may be ranked among the most important in Carniola. Particularly ambitious were the
Baroque-style garden designs and their schemes have been preserved from the plans made at the beginning of the 19th
century. Both gardens were most probably procured by the Mordax family, which owned the estates almost throughout
the entire 18th century. In the 19th century, both gardens began to exhibit elements of a new landscape style. How-
ever, thanks to Ritter Ludwig Gutmannsthal-Benvenuti, only the one at Boštanj pri Sevnici found its expression as
a classic landscape garden.

KEY WORDS

Impoljca (Savenstein), Boštanj pri Sevnici (Neustein), 18th century, Mordax, Ludwig Gutmannsthal-Benvenuti,
Franz Count Hartig, designed garden, Baroque garden, landscape garden design

Dolino reke Save so v preteklosti krasili številni gradovi in dvorci z oblikovanimi vrtovi, ki so bili nenakomerno porazdeljeni po rečni krajini. Umetelne stavbe in oblikovno bogati vrtovi, ki so bili nanizani samo nekaj kilometrov narazen, so se lahko uporabniku tega prostora kazali kot jasen reprezentativni simbol večjih ali manjših dimenzij, bogatejšega ali malce skromnejšega okrasa. Med tovrstne dvorce z oblikovanimi vrtovi v 18. stoletju prav gotovo sodita Boštanj ob Sevnici (*Savenstein*) in Impoljca (*Neustein*), ki sta med seboj oddaljena dobrih sedem kilometrov. Bližina pa ni edini element, ki ju povezuje. Zelo verjetno je, da je bila za njuno reprezentativno podobo v 18. stoletju odgovorna ista plemiška družina – družina Mordax.

Baroni Mordax so bili poleg teh dveh posesti lastniki tudi mnogih drugih, kot na primer Gomile (*Untererckenstein*), Grma (*Stauden*) ter Pred malim mostkom (*Neuhof*). Glede na nekatere podatke lahko predvidevamo, da je družina Mordax vidneje preuredila okolico dvorca Grm, kot jo lahko vidimo v Valvasorjevi *Slavi*,¹ in preoblikovala okolico dvorca Gomila (lastniki od leta 1728 do 1841), kot je videti na Žerovčevem načrtu iz leta 1807.² Glede na vire, predstavljene v nadaljevanju, pa k omenjenim lahko prištejemo še Boštanj pri Sevnici in Impoljco.

Dvorec oz. graščina Boštanj pri Sevnici je v 17. stoletju nadomestila grad Boštanj³ (*Savenstein*, *Sawenstein*, tudi *Sowenstein*), ki je bil tedaj že v zelo slabem stanju. V 17. stoletju je bil lastnik posesti Janez Herbert Lamberg, ki je posest razdelil, saj je polovico prodal Nikolaju Mravu, leta 1668 pa je bil lastnik druge polovice Janez Friderik Reffinger. V 18. stoletju postane lastnik posesti družina Mordax, saj je okoli leta 1734 izpričan Janez baron Mordax, v literaturi pa za ta čas najdemo tudi omembo Andreja Mordaxa.⁴ Sredi 18. stoletja je kot lastnik posesti znan Franc Anton baron Mordax,⁵ ki je posest zapustil v oskrbo Francu pl. Lichtenturnu že okoli leta 1779 – glede na zapuščinski inventar iz leta 1783.⁶ Uradno je Lichtenturn dobil posest šele šest let kasneje – 24. maja 1785, kot lahko preberemo v literaturi.⁷ V zapuščinskem inventarju iz leta 1783 so torej ohranjeni prepis Mordaxove namere o prenosu posesti, nekaj napotkov za naslednika in razlog

za njegovo odločitev (zapis je nastal leta 1779 na dvorcu Boštanj).⁸ Razlog za odločitev je bilo slabo zdravje Franca Antona, ki mu je onemogočalo vzdrževanje posesti, oz., kot zapiše, »*Mangel der Kräften, und der Gesundheit selbst nicht mehr im Stande bin, in allewege überhaben, und solche mit erwünschten Fleiß bestens besorgen thut*«. ⁹ Lichtenturn v zapisu označi kot »*mein allerliebster Hl: Vetter Franz Frh: von Liechtenturn*« ter kot vestnega gospodarja,¹⁰ ki pa mu kljub temu poda napotke za pravilno upravljanje posesti.¹¹

Franz Lichtenturn je posest obdržal do leta 1804 – torej več kot dvajset let. Okoli leta 1807 so nastali načrti porečja Save, na katerih je ohranjen prikaz grajskega kompleksa Boštanj z velikopotezno vrtno zasnovo, ki je gotovo nastajala več kot dvajset let (glej sliko 1). V prid domnevi, da je bil oblikovani vrt v prikazani obliki zasnovan že v času družine Mordax, priča tudi podatek iz že omenjenega inventarja. Pod kategorijo *Ransherie* oz. *Ranscherie*¹² je zapisano: »*70 Limone, und Pomarantschen Bäume klein, und große a 1fl ... 70fl*«. ¹³ Franc Anton je torej gojil pomarančevce, pomembnejši okras baročnih vrtov. Da so barona te posodovke še posebej zanimale, lahko vidimo iz kategorije *Bücher*, kjer je navedeno delo »*Nürnberg: gl: Hesperides, Beschreibung eines Ziergartens 1708 ... 20fl*«. ¹⁴ Gre za znano delo Johanna Christopha Volkamerja (1644–1720) *Nürnbergische Hesperides*,¹⁵ ki je poleg ilustracij pomarančevcev vsebovalo tudi prikaze oblikovanih baročnih vrtov. Delo je bilo med evropskim plemstvom zelo priljubljeno.

Medtem ko se zdi, da grajski vrt v 17. stoletju še ni bil posebno oblikovan, je bilo torej stanje v 18. stoletju popolnoma drugačno. Glede na zapuščinski inventar Franca Antona je ta imel kar 70 pomarančevcev in posledično tudi oranžerijo, v kateri so ti prezimili.

Možno je, da so z oblikovanjem vrta začeli v tridesetih letih 18. stoletja. Okoli leta 1734 so namreč uredili grajsko kapelo sv. Nikolaja¹⁶ in bi lahko vzporedno z gradbenimi deli na dvorcu uredili tudi baročni oblikovani vrt, kot je prikazan na Žerovčevem

⁸ ARS, SI AS 309, šk. 74, m. 137, fol. 1.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Posest je namreč »*in seine treue Administration und Obsorge nunmehr gänzlich überlassen haben*« (ARS, SI AS 309, šk. 74, m. 137, fol. 1).

¹¹ ARS, SI AS 309, šk. 74, m. 137, fol. 2.

¹² Na tem mestu bi rada opozorila na zapis besede *Ranscherie* oz. *Orangerie*. Izraz za oranžerijo v 18. stoletju v našem prostoru očitno še ni bil tako uveljavljen, da bi bil znan vsakemu popisovalcu imetja.

¹³ ARS, SI AS 309, šk. 74, m. 137, fol. 15.

¹⁴ ARS, SI AS 309, šk. 74, m. 137, fol. 6.

¹⁵ Volkamer, *Nürnbergische Hesperides*.

¹⁶ Cerkev sv. Nikolaja je dal zgraditi boštanjski graščak Andrej Mordax, delo pa je izvedel isti stavbenik, ki je leta 1734 gradil cerkev na Topolovcu. Sakralni objekt je bil podružnična cerkev in grajska kapela hkrati (Sapač, *Baročni arhitekti*, str. 269; Simončič in Žibert, *Bogastvo župnije Boštanj*, str. 76/77; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 29).

¹ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 555.

² ARS, SI AS 1068 2/199; Unetič, *Vrtna umetnost*, str. 67.

³ Grad Boštanj (Savenstein, Sawenstein, tudi Sowenstein) je bil pozidan v 12. stoletju ter je stal na strmem slemu nad krajem Boštanj. Sredi 17. stoletja je bil grad že v zelo slabem stanju in nadomestili so ga (najverjetneje že pred letom 1636) z novim dvorcem (Kos, *Vitez in grad*, str. 110; Polšak in Železnik, *Gradovi*, str. 81–83).

⁴ Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 127–128; Simončič in Žibert, *Bogastvo župnije Boštanj*, str. 76–77; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 29.

⁵ Polšak in Železnik, *Gradovi*, str. 81–83.

⁶ ARS, SI AS 309, šk. 74, m. 137, fol. 1–2.

⁷ Polšak in Železnik, *Gradovi*, str. 81–83; Smole, *Graščine*, str. 94; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 29.

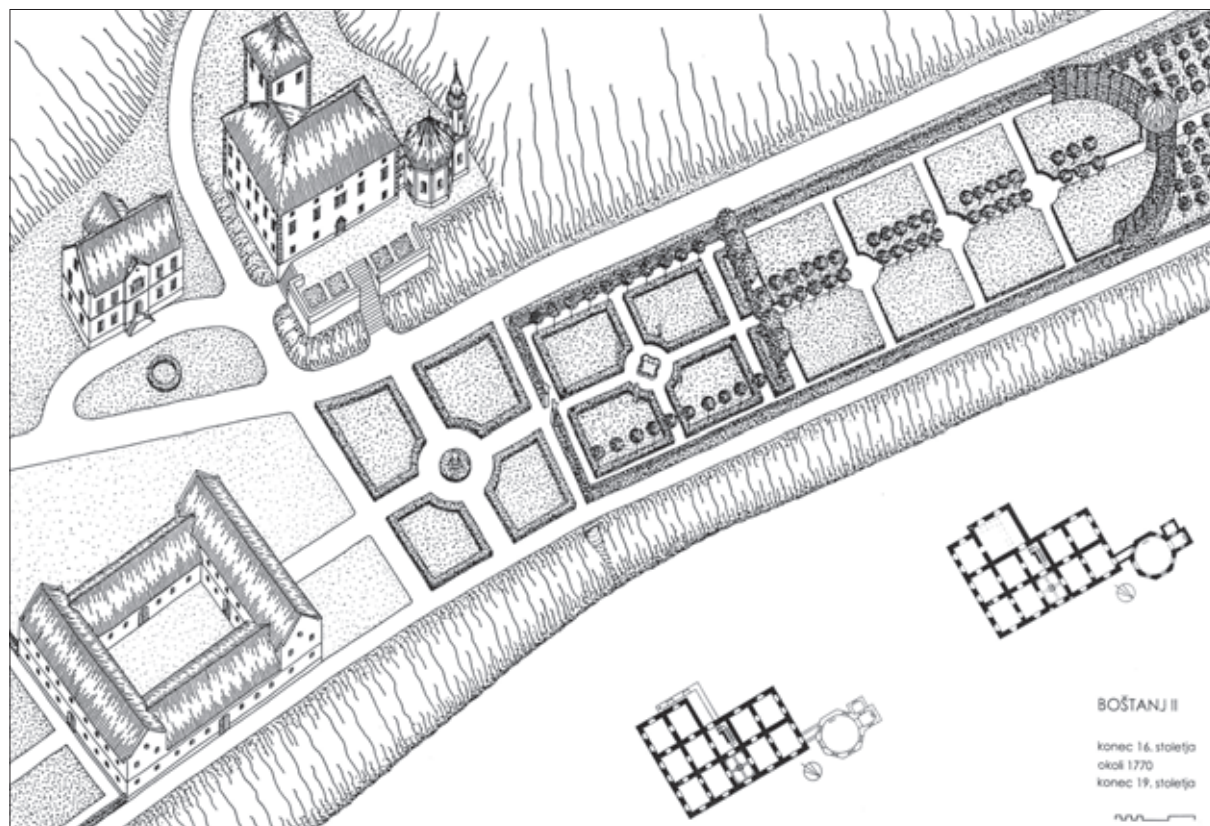
Slika 1: Detajl iz Žerovčevega načrta reke Save iz okoli leta 1807, kjer je dobro vidna baročna vrtna zasnova (ARS, SI AS 1068, 2/197–198).

Slika 3: Detajl iz franciscejskega katastra iz leta 1825 s prikazom dvorca Boštanj (ARS, SI AS 176/N/N247/g/A03).

Slika 4: Detajl iz reambulančnega katastra iz leta 1867, k. o. Boštanj (ARS, SI AS 181/N/N247/g/C03).

Slika 2: Aksonometrija dvorca in oblikovanega vrta Boštanja, ki nakazuje možno (a sicer manj verjetno) vrtno zasnovo baročnega vrta (Sapač, *Srednjeveški gradovi ob reki Savi*, str. 95).

načrtu.¹⁷ V pasu med dvorcem in strugo je bil urejen velikopotezen oblikovani vrt, osno zasnovan in členjen vsaj na tri večje dele.¹⁸ Prvi del je predstavljal parter s fontano (z deteljičastim bazenom) oz. štiri parterna polja s fontano na sredini. Zunanji robovi parterja so bili poudarjeni z drevesci (s striženimi grmi ali posodovkami). Prehod v ta prvi in naslednji del baročnega vrta je poudarjala arhitektura – najverjetneje oranžerije. Prvi par longitudinalnih objektov je bil grajen, drugi pa najverjetneje lesen – mogoče je predstavljal dekorativen del ograje ali nekakšno ložo. Za drugim parom longitudinalnih objektov je bilo urejenih osem polj, ki jih je ob osrednji osi obrobil špalir.¹⁹ Ta se je iztekel v polkrožni zaključek, za katerega se zdi, da je bil sestavljen iz grajene in zelene arhitekture (*trillage*) – nemara je šlo za centralno zasnovan baročni belveder ali

paviljon (z arkadami) ter je bil skozenj možen prehod v končni del osne zasnove. Ta, zadnji del pa bi lahko bil sadovnjak ali nekakšen *boskett*. Tudi na drugi strani grajskega kompleksa je bil urejen vrt – najverjetneje zelenjavni in sadni, razporejen v enakomerno členjenih ploskvah, ob katerih so bili gospodarski objekti.

Predvidevamo lahko, da je oranžerija stala v oblikovanem vrtu, v longitudinalnih objektih vzdolž vrta, saj bi bil tovrsten objekt gotovo lepše urejen kot objekt med gospodarskimi poslopji. Breckerfeld je namreč konec 18. stoletja zapisal, da so v Boštanju imeli najlepšo oranžerijo na Spodnjem Kranjskem.²⁰ Del okrasa oblikovanega vrta so predstavljale tudi baročne plastike, alegorije štirih letnih časov, ki so jih okoli leta 1850 odprodali in prenesli na Mokrice.²¹ Kot okrasni element celotne okolice pa velja omeniti sam dvorec, ki je bil v prvi polovici 19. stoletja opisan kot karminsko rdeče pobarvan in v starofrancoskem slogu zgrajen dvorec.²²

V 19. stoletju je vrt doživel nekaj sprememb. Franciscejski kataster iz leta 1825²³ prikazuje še obe površini, a sta oblikovno reducirani zgolj na nečle-

¹⁷ ARS, SI AS 1068 2/197–198.

¹⁸ Mogoča je tudi nekoliko drugačna interpretacija oblikovanega vrta, kot jo predlaga Igor Sapač z aksonometrijo dvorca Boštanj (glej sliko 2). V tem primeru avtor predvideva dodatna vrtna polja tik ob dvorcem, v osi pred dvorcem še dodatni parter, oranžerije pa v vrtu niso prisotne. Glede na Žerovčev načrt je (ne)obstoj teh elementov vprašljiv, saj polja ob dvorcem in dodatni parter niso prikazani, objekti pa so vidni v vrtu. Zato se sama nagibam k drugačni interpretaciji vrtno zasnove, in sicer takšni, kot je podana v nadaljevanju.

¹⁹ Verjetno je šlo za neko vrsto »zelenih stene«, bodisi živico, senčni hodnik ipd.

²⁰ »Im Niederkrain ist zu Sauenstein die schönste Orangerie« (ARS, SI AS 730, fasc. 127, fol. 665).

²¹ Reisp, *Gradovi dežele Kranjske*, str. 153, 154; Kolšek in Simič, *Zgodovinski vrtovi*, str. 28; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 31.

²² Costa, *Reiseerinnerungen*, str. 100.

²³ ARS, SI AS 176/N/N247/g/A03.

njeni ploskvi (slika 3). Samo pri nekdanjem zelenjavnem vrtu je prikazana zvezdasta shema z osrednjo razširitvijo, medtem ko ima prejšnja površina baročno oblikovanega vrta le še nekaj poti, ki jo delijo. Nekje sredi stoletja so okolico preuredili, saj kataster iz leta 1867²⁴ na desni strani grajskega kompleksa prikazuje novo vrtno zasnovo (slika 4). Zasnovo členijo valovito speljane poti, ki vodijo po rečni brežini mimo ali skozi predele, zasajene z drevino, ob robu vrtno površine, preko travnatih jas, mimo gruč dreves, okoli pridelovalne površine ter ob nekem (gospodarskem) objektu. Ob njem sta bili na vsaki strani dve zeleni ploskvi, zasajeni po robovih ter z drevesom (soliterjem) na sredini. Drevnina je bila najverjetneje neavtohtona, kar bi sovpadalo z novo krajinsko zasnovo. Mehke linije v prostoru so jasno nakazovale, da je v tem vrtu prevladal novi čisti krajinski slog.²⁵

Naročnik vrta v krajinskem slogu je bil vitez Ludwig oz. Ludvik Gutmannsthal-Benvenuti (lastnik Boštanj od leta 1858 do leta 1882), ki je v novem slogu preuredil tudi vrt ob dvorcu Novi dvor pri Radečah.²⁶

Grajski kompleks Boštanj je obstal dolgo obdobje do druge svetovne vojne (sliki 5, 6). Med vojno je bil požgan in uničen, ostanki pa uporabljeni kot gradbeni material (ostanke dvorca so pred leti odkopali in naredili načrte odkopanega zidovja). Poškodovani

Slika 5: Razglednica Boštanja (Polšak in Železnik, Gradovi, str. 84).

Slika 6: Fotografija grajskega kompleksa Boštanj (Simončič in Žibert, Bogastvo župnije Boštanj, str. 24).

so bili grajska kapela oz. cerkev sv. Nikolaja in stanovanjska hiša ob dvorcu, hleve, ki so stali vzhodno od baročnega vrta, pa so med gradnjo hidroelektrarne Boštanj povsem porušili.²⁷ Lastništvo nad cerkvijo sv. Nikolaja je v času samostojne Republike Slovenije pridobil Vinko Golčar, ki je leta 2006 začel s prenovo objekta.²⁸ Tako je danes nekdanja grajska kapela v dobrem stanju, medtem ko je sled za nekdanjim karminsko rdečim dvorcem z izjemnimi vrtovi skorajda izginila.

Nekoliko bolje pa je še danes ohranjen dvorec Impoljca. Gospostvo Impoljca je bilo v 17. stoletju last družine Breckerfeld,²⁹ ki ga je leta 1698/1699 prodala Ferdinandu Ernestu baronu Mordaxu.³⁰ Ta je znal dobro izkoristiti to prijetno okolico na bregu Save, saj si je, kot zapiše Breckerfeld v poznem 18. stoletju oz. okoli leta 1793 v svojem osnutku topografije Dolenjske, »er [Mordax] baute sich dafür in einer viel angenehmere Gegend nahe an der Save, der Steyermarkt gegenüber ein neues geschmackvolles Schloß, zum Wohnsitze das 1710 fertig stand es Neustein nannete«.³¹ Dvorec je bil torej imenovan Neustein oz. Nova Impolza, tudi Impola,³² kar jasno

²⁴ ARS, SI AS 181/N/N247/g/C03.

²⁵ Čisti krajinski slog se na Kranjskem sicer ni izrazil v obliki, ki je bila zanj značilna v Angliji (najbližje bi mu bila le zasnova ob dvorcu Boštanj pri Sevnici). Našli bi ga sicer v posameznih delih vrtov, prekrival pa je lahko tudi večji del ali celotno vrtno površino, vendar so bili v vrtu navadno prisotni še elementi zgodnjega ali pozneje dodani elementi poznega krajinskega sloga (Unetič, *Vrtna umetnost*, str. 198).

²⁶ Kolšek in Simič, *Zgodovinski vrtovi*, str. 51–55. Vitez Ludvik pl. Gutmannsthal-Benvenuti je sicer sodil med nižje plemstvo, a je bil v svojem vrtnem snovanju precej ambiciozen. Leta 1853, kmalu po preselitvi v Trst, je na Kranjskem kupil posest Novi dvor (*Weixelstein*), kjer je po upokojitvi preživel večino svojega časa. V Novem dvoru je začel urejati krajinski vrt, ki se je kmalu uvrščal med izjemne in najlepše pri nas. Leta 1858 je od svojega očima Janeza Krstnika Benvenutija podedoval še posest Boštanj pri Sevnici, kjer je prav tako preuredil vrt v novem krajinskem slogu (Unetič, *Vrtna umetnost*, str. 68). O Gutmannsthalih gl. tudi Tomažin et al., *Plemiška družina*.

²⁷ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 29, 31. Za podatke o trenutnem stanju dvorca Boštanj se iskreno zahvaljujem dr. Igorju Sapaču.

²⁸ Šmole, *Graščine*, str. 94; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 28, 29; Rulgale in Preinfalk, *Blagoslovljeni in prekleti*, str. 98; Simončič in Žibert, *Bogastvo župnije Boštanj*, str. 76/77.

²⁹ Glede na Breckerfeldove zapise je bila posest razdeljena med ženo Konrada pl. Breckerfelda (ena tretjina) in njeno nečakinjo Elizabeto grofico Paradeiser. Konradov sin Volf Konrad pa je leta 1699 z baronom Ferdinandom Ernestom Mordaxom Impoljco in Zavratac (*Sauratzenhof*) zamenjal za Stari grad (*Altenburg*) (ARS, SI AS 730, fasc. 123, fol. 231).

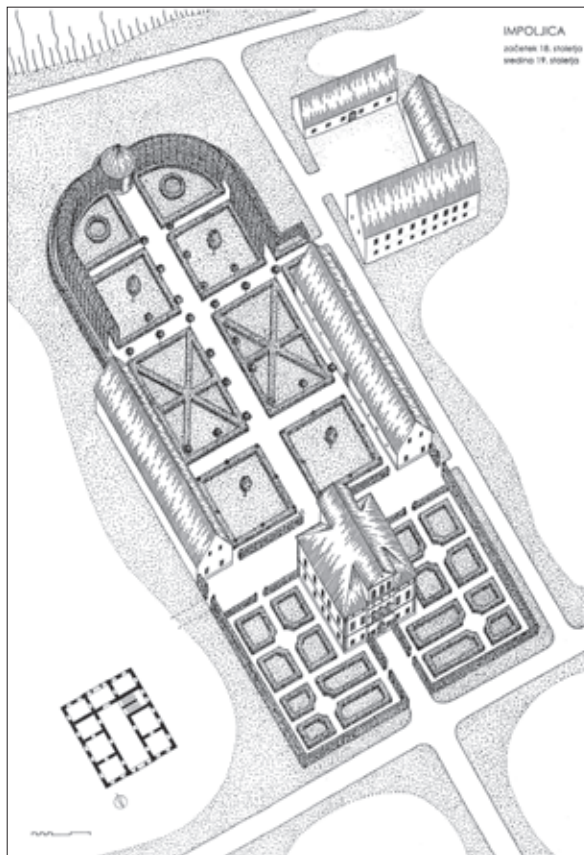
³⁰ Šmole, *Graščine*, str. 191–192. Za družino Mordax so gospostvo podedovali Auerspergi (leta 1841) in ga leta 1851 prodali tajnemu svetniku in konferenčnemu ministru Franzu grofu Hartigu. Njegovi dediči so združena gospostva Impoljca, Nemška vas in Gomila zamenjali z Janezom Schinkom. Po več menjavah lastnikov je leta 1908 gospostvo kupil ljubljanski knjigar Otomar Bamberg. Sledilo je spet več lastnikov do leta 1953, ko so tu uredili Dom onemoglih, današnji Dom upokoencev (Stopar, *Grajske stavbe*, str. 68).

³¹ ARS, SI AS 730, fasc. 123, fol. 231.

³² Prav tam. Breckerfeld omenja, da so zamenjevali posest *Neustein* in *Ruckenstein* oz. Rekštajn, saj je bila včasih del te posesti, domačini pa tedaj še niso prevzeli novega poimenovanja

nakazuje na novozgrajeni objekt. Breckerfeld ta novi objekt označi kot *das Gartenhaus*,³³ kar priča o rabi objekta kot letne rezidence oz. nekakšne počitniške hiše, ki je bila manjših dimenzij, a namenjena kratkočasju – tako kot številne vrtno palače, nastale okoli Dunaja v 18. stoletju. Da je bila ta letna rezidenca umetelno zgrajena in je pričala o velikem prizadevanju lastnika, da ustvari prijetno zanimivost v tistem prostoru, pa govori Breckerfeldov zapis: »... *diese liebe artige Gartenhaus zeigt die ausgesonnenen Merkmale, wie angenehm Kunst und anhaltender Fleiß der Neugierde Genüge leiste und die Gemüther zur heitern Fröhlichkeit stimmen*«. Dvorec je bil tako v sozvočju z umetnostjo, radovednostjo in radostjo. Ob njem pa je bil urejen tudi oblikovani vrt. Gotovo je nastal v času družine Mordax – verjetno je z njegovim načrtovanjem začel že Ferdinand Ernest³⁴ okoli leta 1710, ko je zgradil svoj dvorec.

Oblikovani vrt je imel v 18. stoletju formalno baročno zasnovo, kot nam jo je ohranil načrt iz okoli leta 1807 (slika 7).³⁵ Neposredno ob dvorcu so bili urejeni francoski parterji – tako vsaj lahko sklepamo iz štiridelnosti zasnove. Ti so bili ob cesti še dodatno razdeljeni in so verjetno delovali še bolj reprezentativno, saj so bili prvi, ki so morali »očarati« obiskovalca dvorca. Os, ki je vodila od ceste k dvorcu, se je nadaljevala skozi dvorec do konca oblikovanega vrta in kaže na značilno baročno os, vodečo po osrednji poti, z dodatnimi krožnimi razširitvami.³⁶ Os je za dvorcem tekla mimo nekakšnih manjših premičnih objektov (oz. vrtno opreme) in longitudinalnih objektov do končnega motiva v polkrožnem zaključku. Ta zadnji del vrta močno spominja na vrtno zasnovo Boštanja, saj so tudi tam objekti razvrščeni ob osi, vrt je polkrožno sklenjen, na koncu osi pa je tudi tam centralni objekt.³⁷ Tako je mogoče, da je vrt v obeh primerih oblikoval isti vrtni arhitekt ali pa so sledili enakemu načrtu; poleg tega je verjetno, da so bile tudi v Impoljci v vzdolžnih objektih urejene oranžerije in da je na koncu stal paviljon, ki je nemara imel v polkrogu postavljen pokrit hodnik oz. nekakšne arkade. Iz načrta je mogoče razbrati, da je bil končni del oblikovanega vrta urejen po pobočju navzgor, saj je za dvema, štiridelno členjenima parterjema mogoče opaziti terasi. V tem primeru bi imel paviljon na koncu vrta funkcijo belvederja.

Slika 9: Aksonometrija dvorca Boštanj in oblikovanega vrta v 19. stoletju, kot je prikazana tudi na katastru iz leta 1825 (Sapač, *Srednjeveški gradovi ob reki Savi*, str. 97). Pri aksonometriji moramo še dodati, da je bil zadnji del oblikovanega vrta terasiran (oz. urejen na dvignjenih terasah), kar je centralnemu objektu v osi omogočalo funkcijo belvederja.

Kot kaže kataster iz leta 1825,³⁸ je bila vrtna zasnova tedaj že nekoliko poenostavljena (sliki 8, 9). To lahko opazimo predvsem ob dvorcu – ta najbolj reprezentativni del je izgubil svojo jasno členitev. Del vrta za dvorcem je ohranil podobno členitev, a ga ni več tako zelo določala baročna podoba, saj se zdi, da je postalo pomembnejše drevje, ki je na katastru tudi vidneje prikazano. Morda je v tem že mogoče čutiti spremenjeni okus dobe, ki je postopoma dajala prednost krajinskemu vrtnemu slogu. Tega lahko jasneje prepoznamo v načrtu iz okoli leta 1900, saj so izrisane nekoliko zavite poti, celotna vrtna zasnova pa kaže na romantične vplive, ki so zaznamovali zadnjo fazo razvoja krajinskega sloga (slika 10).³⁹ Na tem načrtu lahko tudi vidimo, da so se nekateri vrtni motivi in baročna členitev umaknili (na koncu zasnove ni več paviljona s polkrožnim zaključkom).

V 19. stoletju je postajala vrtna zasnova vse manj

(prav tam; ASR, SI AS 730, fasc. 123, fol. 243). O poimenovanju glej tudi: Stopar, *Grajske stavbe*, str. 67.

³³ ARS, SI AS 730, fasc. 123, fol. 231.

³⁴ Poleg Ferdinanda Ernesta je kot lastnik Impoljce v poznem 18. stoletju znan Franc Jožef baron Mordax (ARS, SI AS 730, fasc. 123, fol. 176–177).

³⁵ ARS, SI AS 1068, 2/35.

³⁶ V teh razširitvah so lahko bili postavljeni različni motivi – kot bi lahko bila šesterkotna fontana, katere ostanke lahko vidimo še danes (Stopar, *Grajske stavbe*, str. 70).

³⁷ Podoben (skorajda polkrožen) zaključek vrta je imela tudi zasnova ob gradu Mokrice.

³⁸ ARS, SI AS 181/N/N23/g/C01.

³⁹ NUK G Z 282.6/94.

Slika 7: Detajl iz Žerovčevega načrta reke Save iz okoli leta 1807 s prikazom grajskega kompleksa Impoljca (ARS, SI AS 1068, 2/35).

Slika 8: Detajl katastra iz leta 1825, kjer je obranjena zasnova okolice dvorca Impoljca (ARS, SI AS 181/N/N23/g/C01).

Slika 10: Detajl načrta iz leta 1900, kjer je vidna že nekoliko drugačna vrtna zasnova (in nekaj več gospodarskih objektov) dvorca Impoljca (NUK G Z 282.6/94).

razkošna in najverjetneje vse bolj utilitarna. Na začetku druge polovice 19. stoletja je lastnik Impoljce postal Franz grof Hartig, avstrijski državnik,⁴⁰ ki je bil veliko na poti in je zato moral upravitelju Impoljce napotke včasih podati kar pisno. Iz korespondence je mogoče razbrati, da so vrt sestavljali predvsem sadovnjak,⁴¹ kuhinjski vrt in vinograd – torej pridelovalne površine. K vrtu so sicer prištevali tudi sprehajalne poti, ki so vodile do opekarne in jih je bilo treba posipavati.⁴² Kljub temu lahko predvidevamo, da je ostal manjši del vrta namenjen okrasu, saj so v mesecih od aprila do avgusta na gospostvu imeli vrtnarja,⁴³ poleg tega pa so gojili tudi pomarančevce.⁴⁴

V 20. stoletju je dvorec ohranil svojo podobo, a je postal del večjega, novejšega kompleksa z novo funkcijo. V stavbi je dom za ostarele, ki so ga leta 1990 razširili oz. zgradili novega, v njem pa je prostor za 280 stanovalcev. Stari objekt dvorca je še ostal – danes so v njem urejena stanovanja apartmajskega tipa z bivalnim in s spalnim delom, kuhinjo in sanitari-

Slika 11: Fotografija oz. razglednica dvorca Impoljca, poslana 25. junija 1924 (hrani: Knjižnica Mirana Jarca, Novo mesto).

⁴⁰ Grof Hartig je bil tudi pisec *Genesis der Revolution in Oesterreich im Jahre 1848*, ki jo je dokončal avgusta 1849, objavil pa v naslednjem letu (v Leipzigu). Delo opisuje dogajanje pred letom 1848 in v tem letu ter govori tudi o vzrokih, ki so jasno nakazovali na bližajočo se spremembo pomladi narodov. Vsebina se navezuje predvsem na politično klimo monarhije oz. osrednjeevropskega prostora (Hartig, *Genesis*).

⁴¹ Omenjenih je 200 dreves, a ni jasno, ali so vsa sadna (ARS, SI AS 738, zapis iz leta 1857).

⁴² ARS, SI AS 738, zapis iz leta 1854.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ ARS, SI AS 738, zapis iz leta 1857.

Slika 12: Fotografija dvorca Impoljca in pridelovalnega vrta iz leta 1960 (Piltaver, Cizelj Kozole in Kolar, Impoljca, str. 7).

jami (ki omogočajo bivanje približno 28 osebam), v objektu pa je tudi večnamenski skupni dnevni prostor. Pred izgradnjo novega doma je stavba dvorca vsebovala celotno infrastrukturo doma za ostarele. V pritličju dvorca so bili ambulanta oz. ordinacija, delovni prostor za sestre, prostor za zdravlila, prostor za sterilizacijo, soba za obiske, kuhinja, garderoba za zaposlene, kurilnica in tri velike bolniške sobe z osrednjim prostorom, ki je bil hkrati tudi jedilnica. V prvem in drugem nadstropju pa so imeli bolniške sobe z eno kopalnico in čajno kuhinjo. Vrt ob dvorcu je imel vse bolj pridelovalno rabo (slika 12), čeprav lahko opazimo še nekaj okrasnih prvin tik ob dvorcu, kot jih prikazuje razglednica, poslana leta 1924 (slika 11). V šestdesetih letih so obiskovalci kompleksa še prepoznali grajski vrt, obrasel z živo mejo ter mogočnimi bukvami in kostanji. Leta 1987 je bilo mogoče videti ohranjeno mrežo poti v parterju na južni strani, osmerokotni ribnik v osi pred graščino (čas nastanka slednjega ni jasen) in brez vidnega koncepta zasajeno drevnino na vmesni površini vrta (ki so jo zasadili po drugi svetovni vojni), medtem ko severni parter tedaj ni bil več ohranjen.⁴⁵

Kot smo lahko videli, sta bila ob predstavljenih dvorcih ob Savi v 18. stoletju urejena velikopotezna baročna vrtova, ki sta imela poleg svoje reprezentativnosti skupne tudi nekatere elemente vrtno zasno-ve. Nastanek obeh vrtov lahko povežemo z družino Mordax, ki je imela dvorca v lasti (bolj ali manj) vse stoletje. Družinski člani so gotovo gojili medsebojne stike in poznali sosednje vrtove – prav gotovo vrtove svojih sorodnikov. Tako je mogoče, da so vrtova istočasno oblikovali in da so združili moči pri iskanju vrtnega arhitekta⁴⁶ ali vsaj načrta za vrtno zasnovo. Mogoče je tudi, da so se zgledovali po istem baroč-

⁴⁵ Skoberne in Peterlin, *Inventar*, str. 152; Piltaver in Cizelj Kozole in Kolar, *Impoljca*, str. 17, 20, 65, 74.

⁴⁶ Glede na podobnost z vrtom na Mokricah bi lahko sklepali celo na vrtnega arhitekta, ki je deloval na Spodnjem Kranjskem.

nem vrta, ki so ga nemara videli nekje v monarhiji ali širše v Evropi. Možna pa je tudi domneva, da je bil en vrt pravzaprav vzor za zasnovo drugega (pri čemer je bolj verjetno, da je najprej nastal oblikovani vrt ob Impoljci). Morda se bodo iz arhivskih virov sčasoma pokazali tudi ti podatki, trenutno pa lahko z gotovostjo trdimo, da sta obe vrtni zasnovi (vključno z dvorcema) predstavljali primera pomembnejših oblikovanih vrtov na Kranjskem v 18. in 19. stoletju.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana
 SI AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko (1823–1869), N/N247/g/A03 (Boštanj, k. o.).
 SI AS 181, Reambulančni kataster za Kranjsko (1867–1882), N/N23/g/C01 (Studenc pri Krškem, k. o.); N/N247/g/C03 (Boštanj, k. o.).
 SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 74.
 SI AS 730, Graščina Dol (1477–1875), fasc. 123, 127 (Breckerfeld).
 SI AS 738, Gospodstvo Impoljca (1855–1859).
 SI AS 1068, Zbirka načrtov, 2/199; 197–198; 35 (Načrti porečja Save).

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
 NUK G Z 282.6/94, Kartografska in slikovna zbirka: Grad Impoljca, 1900 (1:2.880)

LITERATURA

Costa, Henrik: *Reiseerinnerungen aus Krain*. Ljubljana: Eger, 1848.
 Hartig, Franz de Paula Anton Graf von: *Genesis der Revolution in Oesterreich im Jahre 1848*. Leipzig: F. Fleischer, 1850.
 Kemperl, Metoda: *Arhitekturna tipologija romarskih cerkva v 17. in 18. stoletju na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 2012.
 Kolar Planinšič, Vesna: Park ob gradu Strmol. *Kronika* 54, 2006 (*Iz zgodovine gradu Strmol na Gorenjskem*), str. 265–274.
 Kolšek, Alenka in Mitja Simič: *Zgodovinski vrtovi Dolenjske in Posavja*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, 2000.
 Kos, Dušan: *Vitez in grad: vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
 Piltaver, Jožica in Darja Cizelj Kozole in Tatjana Kolar (ur.): *Impoljca skozi čas: v besedi in sliki*. Impoljca: Arto, 2002.
 Polšak, Anton in Alfred Železnik: *Gradovi. Boštanj:*

800 let (ur. Alfred Železnik et al.). Boštanj: Krajevna skupnost, 1998, str. 81–97.
 Reisp, Branko: *Gradovi dežele Kranjske*. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.
 Resman, Blaž: Kiparska oprema na Strmolu. *Kronika* 54, 2006 (*Iz zgodovine gradu Strmol na Gorenjskem*), str. 317–326.
 Rugale, Mariano in Miha Preinfalk: *Blagoslovljeni in prekleti: Del 1, Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 2010.
 Sapač, Igor: Baročni arhitekti na Slovenskem. *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem: obdobje zrelega baroka: katalog razstave Arhitekturnega muzeja Ljubljana na gradu Fužine v Ljubljani od 10. maja do 20. avgusta 2007*. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2007, str. 231–270.
 Sapač, Igor: Srednjeveški gradovi ob reki Savi med Radečami in Mokricami. *Ukročena lepota. Sava in njene zgodbe*. Sevnica: Javni zavod za kulturo, šport, turizem in mladinske dejavnosti, 2009, str. 85–101.
 Simončič, Marija in Alfons Žibert (ur.): *Bogastvo župnije Boštanj: 500 let župnije in 150 let cerkve Boštanj*. Boštanj: Župnija, 2009.
 Skoberne, Peter in Stane Peterlin (ur.): *Inventar najpomembnejše naravne dediščine Slovenije: del 1, Vzhodna Slovenija*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1988.
 Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: DZS, 1982.
 Stopar, Ivan: Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Ljubljana: Viharnik, 2001.
 Unetič, Ines: *Vrtna umetnost na Kranjskem v 18. in 19. stoletju*. Ljubljana: [Ines Unetič], 2013.
 Tomažin, Andreja in Milan Gorišek in Miro Bergelj in Miran Prnaver: *Plemiška družina Gutmansthal-Benvenuti in Radeče*. Radeče: Župnijski urad, 2013.
 Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain: das ist, Wahre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses ... zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg*, 1689.
 Volkamer, Johann Christoph: *Nürnbergische Hesperides: Oder Gründliche Beschreibung Der Edlen Citronat-, Citronen- Und Pomeranzen Früchte ...* Nürnberg: J. C. Volkamer, 1708.

INTERNETNI VIR

Neustein. *Neustein (Impolca), Post Radna, (Jugoslavien) [Slikovno gradivo]: dopisna karta: carte postale*. 1 razglednica: črno-bela; 9 x 14 cm, 1924 (dostopno: 24. 4. 2015: http://cobiss.izum.si/mediacobiss/wcobib/0015278647_001.JPG).

S U M M A R Y

A sketch of two designed gardens on the Carniolan bank of the Sava River from the 18th and 19th centuries

In the 18th century, the mansions Boštanj ob Sevnici (Savenstein) and Impoljca (Neustein) were owned by the Mordax family. While Johann and Andreas Mordax appear in literature in connection with the Boštanj mansion (in the 1730s), the exact time at which the family came into its possession remains unclear. The family (officially) retained the estate in their possession until 1785, with Franz Anton as the last owner. Based on archival sources it is possible to conclude that the Mordax family designed a grand Baroque-style garden adjoining the mansion, where one would find orangeries, orange trees, decorative sculptures (allegories of four seasons), a fountain with a clover-shaped pool, a pavilion or some kind of central building with a semi-circular apse, and so forth. In the 19th century, the new owners gradually abandoned the complex Baroque garden design, leaving almost no visible traces of the former luxurious garden by the mid-century. It was only after 1858 that the new owner, Ritter Gutmannsthal-Benvenu-

ti, constructed a garden with a new landscape design which spread on the opposite side of the mansion as its Baroque predecessor. The garden was created in classic landscape style, which in Carniola was found to adorn very few buildings.

The Mordax family came into possession of Impoljca at the end of the 17th century and remained its owners until 1841. The first owner was Ferdinand Ernest Baron Mordax, who in 1710 built a new mansion, called Neustein, also Nova Impolza. Sources have so far offered no clear indication as to when precisely the mansion was added a Baroque garden. The latter had a typical Baroque-style axis that was lined by parterres, orange trees, a fountain, auxiliary buildings, and other garden furnishings and extended to the central building (a kind of belvedere) or semi-circular apse. Throughout the 19th century, the garden grew increasingly simpler, incorporating ever larger cultivated areas and additions of some late-landscape garden elements.

A comparison of the garden designs in Boštanj and Impoljca reveals a few similarities that may be understood as an indication of their concurrent origin or at least a shared design scheme, perhaps even the same garden designer, or at least as an example of garden design known and adhered to by the Mordax family in creating its gardens. Hopefully, further research will provide answers to these questions as well.